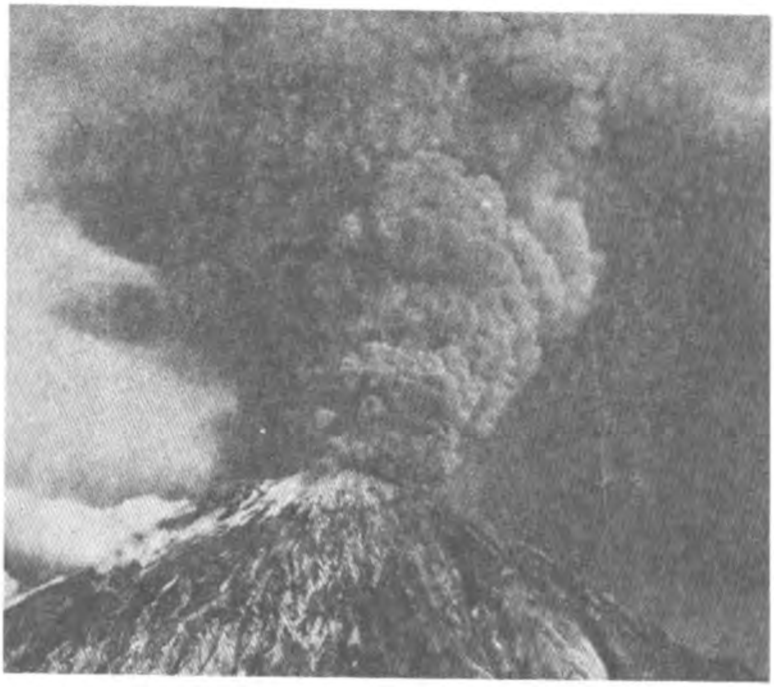

تەقینی بورکانی ئەمریکی

بیست کیلۆمەتر دووکەڵی بۆ ئاسمان بەرزبووەوە!

وەرگێڕانی

ڕۆشنبیری نوێ

لە مانگی کانوونی دووەم . ینایری ساڵی (١٩٨٠) دا . کۆمەڵێ لە زاناکانی «چینی زەوی» ی ئەمریکی توێژینەوەیەکیان دەربارەی بورکانی «ماونت سانت ئلینز» بڵاوکردەوە کە دەکەوێتە هەرێمی واشنتن . سووربوون لەسەر سامناکیی و ناهەمواری باری بورکانەکەو تەقینەوەی و کارکردنی یە سەر ژیانی کەسانی ئەو هەرێمە کە لە نزیکی بورکانەکە دان . . . ڕۆژنامەی «لۆمۆند» ی فەرەنسی لە بیست و چواری کانوونی دووەمدا کورتەی ئەو توێژینەوەی بڵاوکردەوەو دەڵێ : « تەقینەوەی ماونت سانت ئلینز زۆر دوا ناکەوێ لە ماوەی سەدەییکدا دەبێ بتەقێتەوە . .

دوور نیە کە نە کۆتایی ئەم سەدەیەی ئێستاماندا بتەقێتەوە» . دووربینی زانینی ئەمەریکی بەشێکی ئەم ڕاستی یەیان سەلماند چونکە تەقینەوە گەورەکە پێش بڵاوکردنەوەی توێژینەوەکە دەستی پێ کرد . بە کەمتر لە چوار مانگێ . . زانایان تووشی

سەرسورمان هاتن ، کە لە نزیکەوە زیاتر لە هەژدە مانگ سەرنجیان دەدا ، کە چۆن بەم پەلەیەو بەم مەزنییە تەقییەوە ، ئەوان وایان دەزانی‌و وایان دانابوو کە هەندێ لاوازە گەر بەراورد بکرێ لەگەڵ ئەو بورکانانەی کە هەرەشەی تەقینەوە دەکەن‌و دابەش بوونەتە سەر چەن هەرێمێك لە جیهاندا . . ئەو تەقینەوەی کە رووی دا زیاتر بوو لە هەموو ئەو پێش‌بینی‌یانە ، وزەی تەقینەوەی گەیشتە زیاتر لە دە میناتەن ، واتە زیاتر لە پێنج سەد جار لەو بۆمبا زەری‌یەی کە خرایە سەر هیرۆشیما لە کۆتایی جەنگی جیهانی دووەم‌دا کە وزەی نەگەیشتبووە بیست کیلۆتەن . . گەر بهاتبا ئەو هەرێمەی نزیك «ماونت سانت ئیلینز» بە چڕی کەسانی تیادا بوایە ئەوا ژمارەی لەناوچوانی دەگەیشتە سەدان هەزار کەس ، وەك رووداوی ئەو بوومە لەرزەیەی کە هەرێمێکی لە ولاتی چینی راماڵی‌و ژیانی نزیکەی ملیۆن کەسێکی سەرنگوم کرد کە لە ساڵی ١٩٧٥ رووی دا . . .

هەڵسوکەوتی چیای سانت ئیلینز لەگەڵ تەقینەوەی گەورەی بورکانیا کارێکی نوێ نیە . . تەمەنی چیاکە زیاترە لە سیو حەوت هەزار ساڵ ، وەك گۆڤاری «سیانس» «زانست» ی ئەمەریکی لە ژمارەیێکدا لە بەرواری حەوتی مانگی ١٩٧٥ دا سەلماندی . . کە چەند تەقینەوەیێکی گەورەی بینیوە لە سەدەی سیانزەهەمی پێش زایینەوە تا ئەمرۆ . . هەروەها بە توورەیی‌و زەبرەوە خۆی نواند چونکە خامۆش‌بوونی درێژخایەنی بە خۆوە نەبینیوە وەك بورکانە ئاساییەکان نەبووە . . بورکانی «ماونت سانت ئیلینز» لە تەمەنیا لە دوو سەدە زیاتر خامۆش نەبووە ، دیسان گوڕی پەیداکردووەو سەرلەنوێ تەقیوەتەوە .

وا دەکەوێتە بەرچاو کە ماوەی دوو سەدە ماوەیێکی زۆر دوورو درێژە بەڵام راستیی پێچەوانەی ئەمەیە . . ماوەی دوو سەدەیێك ئەوەندەی چەند دەقیقەیەکی تێژەوە گەر بپێورێ لەگەڵ تەمەنی زەمانەدا .

لەم توورە سوێنەرەی ئەم بورکانە زانایانی ئەمەریکایی ترساندووەو هانیانی داوە جۆرەها توێژینەوە ئامادە بکەن بۆ دۆزینەوەی کاتی تەقینی پێش ئەوەی بتەقێتەوە ئەویش بۆ وریاکردنەوەی خەڵکی‌و گواستنەوەیان لە جێ‌ی ئەو خاپوورکاری‌یەوە بۆ جێ‌یەکی دی‌و کەم‌کردنەوەی زیان‌و ترسی ئەم سامناکە . . کەچی هەموو هەوڵدانێ بۆ دوورکەوتنەوە لەم مەینەتی‌یە سەرکەوتنی وەدەست نەهێنا ، ئەوەی حیسابی بۆ نەکرابوو لە هەژدەی ئایاری رابوردوودا رووی دا ، مەینەتییەکە ماوەیێکی زۆری کێشا بە جۆرێ نەتوانرا تا هەفتەی یەکەمی مانگی حوزەیران رادەی زیان بە شێوەیێکی روون دەسنیشان بکەن ، گەر خەمڵی سەرەتایی گەیشتبێتە نزیکەی هەزارو پێنج‌سەد ملیۆن دۆلاری ئەمەریکی ، ئەوا زیانی گیانی کەسان دوا ژمارەی تیپی هێزی فریاهاتن هەشت تەرمی دۆزیبووەتەوە لە کاتێکدا کە پۆلیسی تایبەت هەواڵی پێ‌گەیوە کە نزیکەی هەفتا کەسێ سەرنگون‌بوون .

چیاکان دەناڵێنن

دەربارەی سەرەتای تەقینەوەکە کە لە بیست‌و حەوتی مانگی ئازاردا دەستی پێ‌کرد گۆڤارو رۆژنامە ئەمەریکی‌یەکان لەم بارەیەوە زۆریان نووسی ، بۆ نموونە «تایم» وتارێکی پەیامنێری خۆی لە شوێنی رووداوەکەوە بڵاوکردەوە کە باسی ئەو هەرێمە دەکات پاش تەقینەوەکە چی بەسەر هاتووە . . هەروەها وێنەگری رۆژنامە دایفد کرۆکت بە رێکەوت لە نزیکی «ماونت سانت ئیلینزدا بوو ئەو هەورە رەش‌و بەردە ئاگرینانەی بینی ئەو شوێنە رادەماڵێ کە لێیدا بوو ، شەپۆلێکی رەش قومی گەرمی لێ دەباری : «تەسجیلەکەی دەکاتەوە لە سەرنەوارێ ئەم چەن ووشەیە بە پەلە تۆماردەکات کە رەنگی هەستی دەداتەوەو نزیکی مردن بووەو ئەم دیمەنە سامناکە دەبینێ ، دەڵێ :

«خواوەند بەزەییت . . مەرگ نزیکە . . گوێم لێ‌یە لە پشتمەوە چیاکان دەناڵێنن‌و دەلەرزنەوە . . قومی گەرم داچۆراوەتە نێوچاوەمەوە . . خواوەند ئەمە دۆزەخە . . .

دۆزەخی رەش . . دەمەوێ بژیم . . یارمەتیم بدە تا هەناسە هەڵکێشم . . من هیچ شتێ بەدی ناکەم . .

کە لە وەخۆچوونەکەی وەئاگا بووەوە بینی‌ی شەپۆلە رەشەکە بووەتە دوو بەشەوە بەهۆی تەپۆلکەیەکەوە کە لە ناوەندی رێگاکەدا بوو رێڕەوی گەرماوەکەی گۆڕیوەو ئەم وێنەگرەی رۆژنامە کە لە تەلەفزیۆنیشدا ئیش‌دەکات لە مردنێکی سەخت رزگاری کردووە .

رووباری بێ دەر

گۆڤاری «نیوزویك» باسی رووباری کۆلۆمبیا دەکات — کە دەکەوێتە بەر بەردە ئاگرنییەکانی بزرکانەکە دەڵێ : ئەم رووبارە کە قولایی چل پێ بوو بەرینیشی شەش سەد پێ ، ئێستا بەهۆی تەپ‌وتۆزو قوڕو بەردە ئاگرییەکانی بورکانەکە قوولایی بووەتە چواردە پێ‌و بەرینیشی هەند گرژ بووەتەوە گەیوەتە دووسەد

پیٚ ، ئەمەیش بووەتە هۆی ئەوەی سیوو یەك گەمی دواخات لە کار کە لە کاتی کارەساتەکە لەویٚدا بوون ، بەری رووبارەکە گیراوە لەنێوان ئەم دوو هەرێمەدا «لۆنفیتیۆ» لە ویلایەتی واشنتۆنو «ستۆریا» لە ولایەتی ئوراغۆن ، ئەمەیش کەشتیەوانی دوا دەخاتو زیانێکی رۆژانە دەگەیێنیٚ کە نزیکەی پێنج ملیۆن دولارە ، سەرباری ئەمانەش ، خەزێنە بە خەملٚی گۆڤاری « تایم» ناچاردەبیٚ دوو سەد ملیۆن دۆلاریٚ خەرجکات بۆ خاوێنکردنەوەی ئەو رێگاوبانانەی کە بەردو خۆڵو قوم –ی بەسەردا کەوتووە ، و درێژایی ئەم ریٚیە لەکار کەوتووانە پێنج هەزارو نۆ سەد میل زیاتر نیە!!

زانایانی چینەکانی زەمین لە ئەمریکا دەڵێن ئەم هەژنە پلەی لە یەك تا چوار زیاتر نەبووە بەپیٚی پێوەری ریشتەر ، زیان زیاتر دەبوو گەر لەو کاتەدا بتەقایە کە کرێکاران بۆ دار برین دەچوونە بنار «ماونت سانت ئیلنز» ەوە کە ژمارەیان دوو سەد کەسە ، هەروەها رێکەوتوابوو کە تەقینەوەکە لە رۆژی یەكشەممەدا بیٚ ، نە قوتابی لە قوتابخانەدا بووو نە کرێکار لە کارگەو کێڵگەدا بوو چونکە رۆژی پشووی هەفتانەیە ، تا ئەو سێڵاوە گەرمانەی لە بەرینی بیست کیلۆمەتر بە دەوری ترۆپکدا بڵاوبووەوە ، ئازاری بە زۆر کەس نەگەیاند ، چونکە هەرێمەکە لە بەیانی رۆژی یەکشەممەدا هەندیٚ چۆلٚ بووو کەمتر رێبوارانی لیٚبوو ، ئەو خەڵکە کەمەی کە قومو هەورە دەربەریوەکانی بورکانەکەیان بینی کە شەستو سیٚ هەزار پیٚ ، نزیکەی بیست کیلۆمەتر بەرەو ئاسمان چووە ترسو لەرزیان لیٚ نیشتو خۆیان دوور گرتو لە شوێنیٚ هەندیٚ قایمدا خۆیان حەشار دا ، هەموو ئەم وریاییە بووە هۆی کەمبوونەوەی ژمارەی سەرنگونبووان .

رووداوەکان لە مێژوودا

رووداوەکانی بورکان لە مێژووی ئینساندا هەند زۆرە لە ژمار نایەت ، بەڵام گرنگترینی هەموویان ئەوەبوو کە سەدانی سەرنگون کرد ، رووداوە بەناوبانگەکە مێژووی دەگەرێتەوە بۆ ساڵی ٧٩ کە بورکانی فیزۆف لە ئیتالیا تەقییەوە کە لە دووری هەشت کیلۆمەترە لە خوارووی رۆژهەڵاتی شاری ناپۆلی . . . لەو رۆژەیدا ، فیزۆفی توورە هەردوو شاری هرکولانومو بومبایی لەسەر رووی زەمین سڕییەوەو هەزارانی سەرنگونکرد ، لە ساڵی ١٦٣١ دا جارێکی تر فیزۆف تەقییەوە ئەم جارەشیان سیٚ هەزارێکی سەرنگونکرد .

ژمارەی سەرنگونبووان چەندین کەرەتیٚ لەمە زیاتر بوو کەچیایی تەنیا لە دورگەی (صقلیە)دا تەقییەوەو بیست هەزار کەسی کوشت ، ئەویش لە سالی ١٦٦٩ دابوو لە ساڵی ١٨٨٣ دا ژمارەی کوژراوان گەیشتە سیو شەش هەزار کەس کاتیٚ کە بورکانی کراکاتووا لە ولاٚتی ئەندەنوسیا تەقییەوەو لە سەدەی ئێستاشماندا کارەساتی یەك لەدوای یەکی بورکانی لە ساڵی ١٩٠٢ دا لە ئەنجامی تەقینەوەی بورکانی چیای «بیلیە» لە دورگەی (مارتینیك) ٢٩٩٣٣ بیستو نۆ هەزارو نۆسەد و سیو سیٚ کەسی کوشتو پلەی گەرما لە شاری (اسنت بیاردا) گەیشتە ١٨٠٠ هەزارو هەشت سەدی فەهرەنهایت ، کە بووە هۆی رواندنەوەو خاپوورکردنی شارەکە لە چەند ساتێکی کەمدا ، و لە ساڵی ١٩٦٣ دا لە ئەندەنوسیا بورکانی نویٚ تەقی کە ناوی «ئاغوخ»و لە دورگەی (بالی)دا بووە هۆی کوشتنی هەزارو پێنج سەدو هەشتاو چوار کەس!

هۆی تەقینەوە

«ماونت سانت ئیلینز» کە بە توورەو زەبردار ناسرابوو . لە مێژەوە چووبووە دۆخی بیٚ جوولەییەوەو لە ساڵی ١٨٥٧ ەوە هیچ هەرەشەی تەقینەوەی نەکردووە ، وادیارە کارەکان لەنێو چیاکەدا بە جۆرێکی دی گەورە بووە تا گەیاندییە رادەی تەقینەوە . . زانا ئەمریکییەکان دەڵێن : هۆی تەقینەوەکە دەگەرێتەوە بۆ ئەو ئاوەی داچۆراوەتەوە نێو بورکانەکەوە . لە ئاوەوە بووەتە گاز . . وادیارە وەك بۆچوونی زانا فەرەنسیەکان ، ئەو سەنگانەی لە رۆژی هەژدەی مانگی ئایاردا بەسەر ترۆپکی چیاکەوە بووە هەند رەق بووە بەجۆریٚ نەیهێشتووە بە ماوەی ئاسایی بورکاندا تێپەڕیٚ ، بەم جۆرە کەلێنەکانی بورکانەکەی گرتووەو بەردە ئاگرینەکانکۆوەبوون تەوژمێکی بەهێزیان دروستکردووەو ئارەزووی دەرپەڕینیان پەیداکردووە . . ئەم تێکچڕانە بووە هۆی تەقاندنی ٤٢٥ مەتر لە ترۆپكو کردنی بە قومو ئەوکونەی کردوە کە ناوی دەمی بورکانی پیٚ دەوتریٚ بەرینی (٣) کیلۆمەتر درێژاییو (١ر٥) کیلۆمەترو نیوێك پانایی . .

هەتا ئەم کارەساتەیش مرۆڤی ئەمریکی خستیە باری گێژداوی ژیانی تەکنەلۆژیایو شکەوە . . ترسناکی ئەم مەینەتییەو ژمارەی کوژراوانو زیانی سەدان ملیۆن دۆلار ئەمە گشتی بای ئەوە نیە مرۆڤی نویٚ بگەرێتەوە بۆ خودی خۆو مرۆڤایەتی ی تا لە سیاترین باردا چۆن دراوٚ پەرستیی دەستی بەسەر هەموو شتێکدا گرتووە .